

Kolekcja muzykaliów Joannesa Chrysostomusa Zalaskiego jako źródło do badań kultury muzycznej Śląska w czasach rekatolizacji (1654–1707) – streszczenie

Odkryta niedawno kolekcja osiemnastu rękopisów muzycznych, zawierająca 107 utworów wokально-instrumentalnych oraz informacje o kolejnych dwóch (niezachowanych), należała do Joannesa Chrysostomusa Zalaskiego, katolickiego kantora działającego na Śląsku w drugiej połowie XVII wieku. Był on nie tylko właścicielem tych rękopisów – wszystkie podpisane zostały jego inicjałami (I. C. Z. / J. C. Z.) na kartach tytułowych – lecz także kopistą większości z nich. Jego pełne imiona i nazwisko, biografia, kontekst jego działalności i fakt gromadzenia przez niego muzycznej kolekcji pozostawały jednak dotychczas nieznane. Badany zespół źródeł zawiera różnorodny repertuar muzyki religijnej: msze (m.in. jedyny kompletny przekaz *Missa super O gloriosa Domina* Marcina Mielczewskiego), nieszpory, antyfony, motety i pieśni.

Dzięki badaniom archiwalnym zidentyfikowałam pełne imiona i nazwisko monogramisty I. C. Z., a także trzy ośrodki jego działalności oraz informacje na temat jego pochodzenia, powiązań rodzinnych i społecznych. Joannes Chrysostomus Zalaski pochodził z Kaszub; pracował jako nauczyciel i kantor w Prusicach (1657–1664), Namysłowie (1664–1678) i Brzegu (1678–1705). Wszystkie te trzy ośrodki, położone na Śląsku, należały wówczas do imperium Habsburgów; terytoria te objęte zostały rekatolizacją – zgodnie z cesarskim dekretem po wojnie trzydziestoletniej, katolicyzm pozostawał jedynym legalnym wyznaniem, a niegdyś ewangelickie kościoły przekazano katolickim społecznościom, początkowo bardzo nielicznym. Zalaski zaczynał pracę w niewielkim mieście, jakim były wówczas Prusice; następnie przeniósł się do Namysłowa, większego ośrodka miejskiego, a w końcu do Brzegu, będącego wcześniej stolicą księstwa, i pozostającego znaczącym centrum kultury. Skomplikowana sytuacja wyznaniowa tych terenów miała swoje odbicie w jego życiu prywatnym (zarówno jego pierwsza, jak i druga żona pochodziły z luterańskich rodzin) i w repertuarze jego muzycznej kolekcji, w której odnaleźć możemy także dzieła ewangelickich kompozytorów i poetów.

W czasach rekatolizacji setki – jeśli nie tysiące – śląskich kościołów zmieniły swoją przynależność wyznaniową w wyniku narzuconej decyzji politycznej. Liczni muzycy – kantorzy, organiści, inni wokaliści i instrumentalisci – migrowali w różnych kierunkach w poszukiwaniu nowych miejsc życia i zatrudnienia: luteranie przeprowadzali się na tereny, gdzie obowiązywała tolerancja religijna, a katolicy przybywali do luterańskich dawniej miast cesarstwa, by znaleźć pracę w nowej administracji. Kultura muzyczna tych ośrodków była żywa zarówno przed, jak i po zmianie; jednak z całego terytorium Śląska nie były dotychczas znane źródła muzyczne pochodzące z kościołów rekatolizowanych po wojnie trzydziestoletniej. Kolekcja muzykaliów Zalaskiego wydaje się więc być pierwszym zespołem źródeł muzycznych bezpośrednio dokumentującym wspomniane wyżej okoliczności. Mimo jej niekompletnego zachowania (spośród przynajmniej 83 rękopisów, jakimi dysponował niegdyś Zalaski, znamy dziś jedynie 18) i reprezentowania jedynie trzech ośrodków, badania nad nią prowadzić mogą do wielu pytań dotyczących kultury muzycznej – a w powiązaniu z innymi źródłami także do odpowiedzi na niektóre z nich.

W pierwszym rozdziale mojej dysertacji przedstawiona została sama kolekcja źródeł – jej zawartość, stan zachowania, kopiści, datacja, miejsca powstawania, a także krótka biografia właściciela, Joannesa Chrysostomusa

Zalaskiego. Uzupełnieniem tego rozdziału jest zamieszczony w aneksie I katalog tematyczny utworów; wszystkie kompozycje zostały także opisane w katalogu RISM dostępnym online.

W drugim rozdziale opisany został kontekst historyczno-kulturowy trzech miast, w których Zalaski pracował i tworzył swoją kolekcję: Prusic, Namysłowa i Brzegu. Kultura muzyczna tych ośrodków w XVII wieku (w przypadku Prusic i Namysłowa) lub po rekatolizacji (w przypadku Brzegu) była praktycznie nieznana z powodu braku źródeł bezpośrednich (rękopisów i druków muzycznych). Odkryta kolekcja stała się więc powodem podjęcia dalszych badań archiwalnych, w poszukiwaniu pozamuzycznych śladów życia muzycznego. Kroniki, korespondencja, rachunki i księgi parafialne pozwoliły przynajmniej częściowo zrekonstruować barwny obraz istniejącej niegdyś kultury. Dzięki źródłom archiwalnym udało się także zidentyfikować wielu nieznanych dotąd kantorów, organistów, instrumentalistów, lutników i organmistrzów z tych ośrodków. W aneksie II, komplementarnym do tego rozdziału, znajduje się wykaz druków muzycznych wydanych w Brzegu przed rokiem 1707.

W trzecim rozdziale przedstawiony został repertuar zachowany w kolekcji Zalaskiego: 107 utworów oraz karty tytułowe dokumentujące dodatkowe dwie niezachowane kompozycje. Źródła te są świadectwem użytkowania w kościołach parafialnych różnorodnego repertuaru muzyki religijnej: mszy, nieszporów, antyfon, motetów i pieśni autorstwa kompozytorów lokalnych i szeroko znanych, należących do kontekstu katolickiego i luterańskiego, działających na Śląsku, w Czechach, w Rzeczypospolitej, Szwajcarii i Italii. Wiele z tych utworów wydaje się nie mieć szczególnie wysokiej wartości artystycznej – są to głównie proste opracowania, odpowiadające możliwościom wykonawczym i finansowym niewielkich parafii; pozostają one jednak cennym śladem muzycznej codzienności poza wielkimi ośrodkami katedralnymi, kolegiackimi czy klasztorными. W toku badań zidentyfikowałam dwóch twórców lokalnych, dla których kolekcja Zalaskiego stanowi jedyne świadectwo działalności kompozytorskiej. Z drugiej strony, obecność utworów włoskich i szwajcarskich prowadzi do pytania o ścieżki transmisji repertuaru, powiązane prawdopodobnie z rynkiem drukarstwa muzycznego oraz sieciami kontaktów między domami zakonnymi. Ponad połowa utworów z tej kolekcji zachowana jest unikatowo; ich transkrypcje znalazły się w aneksie III.

Czwarty i ostatni rozdział stanowi próbę umiejscowienia kolekcji, jej kontekstu i repertuaru w szerszej perspektywie europejskiej. Zjawisko rekatolizacji występowało nie tylko na Śląsku, lecz także w innych częściach Starego Kontynentu; ponadto okoliczności te nie były jedynymi, w których przemiany wyznaniowe wpływały na kulturę muzyczną. By ukazać cechy charakterystyczne muzyki w czasach rekatolizacji, możliwe przemiany i te elementy, które pozostawały wspólne, w rozdziale tym przedstawione zostały teoretyczne założenia dotyczące muzyki i ich praktyczne realizacje u katolików i luteran (w zakresie liturgii, pobożności prywatnej, edukacji, propagandy wyznaniowej i polemik), a także kwestie dotyczące transmisji repertuaru (ze szczególnym uwzględnieniem przekazu międzywyznaniowego, adaptacji i cenzury) oraz wpływu procesu rekatolizacji na kulturę (mobilność, migracje, patronat, krajobraz dźwiękowy itp.). Wszystkie te kwestie w odniesieniu do kultury Śląska wymagają z pewnością poszerzonych badań; rozdział ten stanowi jedynie krótkie wprowadzenie w zagadnienia tworzące kontekst społeczno-kulturowy nowoodkrytej kolekcji źródeł – niewielkiego, lecz cennego śladu muzycznego życia pośród skomplikowanej sytuacji politycznej i wyznaniowej.